

84(2=411.2)

Г710

А. М. ГОРЬКИН

КУУЧЫНДАР

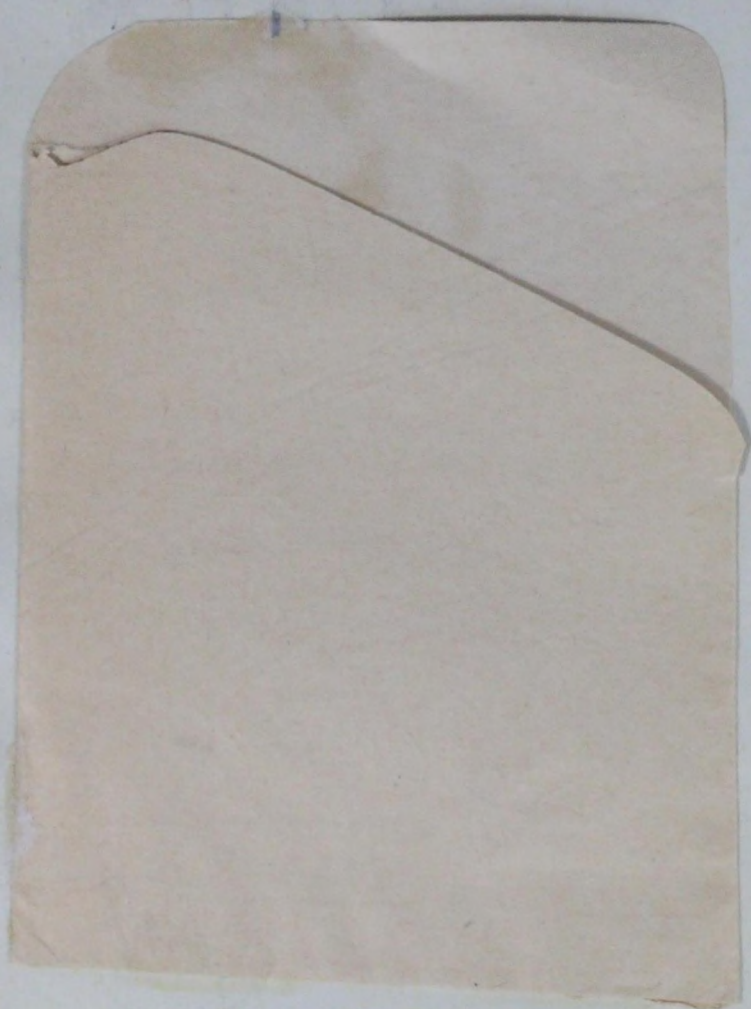

Горькин А. М. Куучындар.
1957

1907

CHARTER

1907

1907

P₂
Г-710

М. ГОРЬКИЙ

КУУЧЫНДАР

200864 ✓

0

✓

ГОРНО-АЛТАЙСКОЕ
КНИЖНОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО * 1957

Горно-Алтайская
областная
БИБЛИОТЕКА

84(2=411.2)

Г 710

Книга объявлена в аннотированном тематическом плане Горно-Алтайского книжного издательства за 1957 год, порядковый № 11.

ЈОТКОННЫҢ КУЖЫ КЕРЕГИНДЕ КОЖОН

Буурул талайдын үстүндө булуттар салкынга айдадат. Булуттар ла талай ортозында јотконнын кужы кара јалкындый омок айланат.

Бирде канадыла толкуга табарып, бирде аткан октый булутка шунуп, ол табышту учат. Онын јалтанбас үнүнөн булуттарга сүүмји угулат.

Онын үни јоткон кычырат! Онын чугулын, онын ка-лабын, јенүни аларга бүткенин булуттар үнүнөн сезинет.

Ак-чарлактар јотконнон коркуп, калактап — сыктап арга бедирейт; талайдын сырагай ла түбүне кортук жү-ректерин јажыргадый јүрет.

Гагара¹ куштар база калактайт, — тартыжу ологго сүүмји эмес: согуштын күкүртти оморды коркудат.

Тенек пингвин² тынын алып, семис эдин кайага јажырат... Јагыс ла омок јотконнын кужы анданып јаткан талай үстүле јалтаныш јоктон јайым айланат.

Булуттар койулып, талайга јабызайт. Толкулар ко-жондоп, күкүртке удур јүткүп, өрө көдүрилет.

Тенери күркүрейт. Чукулду толкулар, салкынла тар-тыжып, көбүктелип, көкүп онтойт. Кенетийин салкын уур толкуларды ийделү көдүрип, кайа таштарга апарып, ка-зырланып, арта сокты — јажыл өндү јаан толкулар ки-чинек тамчылар болуп оодылып, туш-башка чачылды.

¹ Гагара — түндүк талада сууда жүрер куш.

² Пингвин — кичинек канатту учпас полярный куш.

Јотконнын кужы, кара јалкындый кайып, булуттарды аткан октый өдүп, толкулар көбүгин канадыла чийип, тал-табышту учат.

Јотконнын коркушту кара ээзиндий, ол кейде айланып, каткырып та, ыйлап та турат... Ол булуттарды элек-теп каткырат, ол сүүнгенинен улам ыйлайт.

Јотконнын сескир ээзи, — күкүрттин чугулду табыжынап арып-чылаганын ол билип ийген, булуттар күнди бөктөп болбозына ол иженип бүткен!

Салкын шуулайт... Тенери јызырайт.

Талай үстүнде булуттар көк јалбыштый јалбырайт. Талай јалкыннын окторын тудуп, түбүне түжүрип, өчүрөт. Талай ичинде ок — јыландый көрүнүп, јалкындар ондо јоголот.

— Јоткон! Удабас ла јоткон башталар!

Онызы јалтанбас јотконнын кужы чугулду огурган талай үстүнде јалкындар ортозыла сүүнип учат; онызы јенүнинг үни јайылат:

— Јоткон тыгыда табарзын!.. — деп кычырат.

ШОНКОР КЕРЕГИНДЕ КОЖОН

Учу-куйузы көрүнбес талай јаратка согулып, күүн-күч јок үшкүрип, айдын чаңкыр өңдү јаркыныла ороноп, уйуктай бергендий, тымык јадат. Усти јымжак, күмүштий јылтыраган талай түштүк көк тенериле кабыжып, калын уйкуга кире берген. Қыймыктанбай турган ак өңдү жукачак булуттар ла оморды өткүре суркураган тенерини кебис чилеп чүмдеген јылдыстар талайдан бойлорын иле көрөт. Тенери талайга там ла јабызап, табыжы јылыбас толкулар јаратка үргүлү чыгып, нени шымыранганын үгарга санангандый.

Түндүктен соккон салкынга јаантайын сабадып көрөргө дө коркушту корчойгон агаштарлу бийик кырлардын баштары көк тенериге чип-чике көдүрилген; омордын кату-соок бүдүмдү сомы түштүктеги јылу, јалакай түн-караңуы оморды ороп ийерде, јымжап, тегериктеле берди.

Кырлар, улурканып, кандый да терен санаа сананган турат. Омордын кара көлөткөзи толкулардын јажыл өңдү јалына тийип, бүркейт. Ол көлөткө түн аразында толку-

лардын кыймыктанганын ла кырдын ары јанынан чыла-
ган айдын чагкыр күмүштиј жаркыныла кожо эбуре бий-
леген јажытту тымыкка чаптык эткен үндерди — суунын
токтобос чайбуузын ла көбүктердин жарылып үшкүргенин
— токтодорго күүнзегендий.

— А-ала-ах-а-акбар!¹ — деп, Крымда јуртаган кары-
ган чабан, сыны бийик, бажы ак, түштүк күнге күйүп
караган, эди-каны тыг, ойгор апшыйак Надыр-Рагим-
Оғлы арайын үшкүрип айдат.

Бис экү кырдан айрылып түшкен, јенестелип калган
јаан жылым таштын јанында јадырыбыс.

Кырдын көлөткөзиле јамынган таштын кебери кунук-
чыл, бүрүнкүй болды. Онын суу јаар баштанпан келте-
гейине талайдын толкулары экелип таштаган жүзүн-јүүр
балкаштар ла өлөңдөр салбактанып турган учун, оны
кыр ла талайды эки башка бөлүген кумакту јаратка јаба
тагып койгондый көрүнөт. Кыр јаар келтегейин десе
бистин салган одубыстын јалбыжы јарыдат. Јалбыш се-
кирип, ары-бери јайылып турган учун, эски ташта ки-
чинек көлөткөлөр ойноп турды.

Бис Рагимле экү бу јуукта ла тудуп алган балыкты
кайнадып койоло, эмди оны сакуп јадырыбыс. Экүлебис-
ке айландыра не ле неме тынду, оны кижин ончозын билип
алгадый аргалу деп бодолот. Экүлебистин жүрегис ару,
јенгил, сананып ла јадардан башка бисте бир де өскө
күүн јок.

Талай десе јаратка јажыркап, толкулары отко јылы-
нарга сурангандый, эрке үнденет. Кезикте толкулардын
бирүзи, эн ле јалтанбазы, биске јууктада јылып келеле,
баштактанып, ончолорынан тыг табыштанып ийет.

Рагим кумакка эки чагчагыла тайанып, талай јаар
баштанып, көңкөрө јадала, ыраак көрөт. Койдын тере-
зинен эткен јелбер түктү бөрүги јиткезине јайыла бер-
ген. Онын көп оок чырыштарлу мандайына талайдан
келген соок ээзин табарат.

Мен онын эрмегин угуп турум ба, айса јок по деп, ол
бир де керексидей, талайла эрмектешкен чилеп, философ
кижидий терен сананып айдат:

— Кудайга беринген кижин өлзө, райга барат. А кудай-

¹ А-ала-ах-а-акбар — мусульман улустын кудайга бажырып ай-
датаны.

га ла пророкко бажырбаганы кайдаар барат? Ол, айса, көбүктө жүрөт... Ту, ол сууда, ол ок... кем билер?

Учу-куйузы көрүнбес кара талай жарып, кезик жерлерде сууда ай көрүнүп, суркурай берди. Ол кырлардын ат-райпан баштарынын ары жанынан чыгып, эмди ого удура үшкүрүп жаткан талайга, жаратка, бистинг жаныбыстагы ташка чалыйт.

— Рагим, чөрчөк айт... — деп, мен апшыйактан сурадым.

— Нерек? — Рагим, бажын мен жаар бурубай да, сурайт.

— Тегин ле! Сенин чөрчөктөриңди угарга сүйп жадым.

— Мен сеге чөрчөктөрүмди ончо айдып бергем... База чөрчөк билбезим...

Онызы — оны жазап, жайнап суразын деп кылынганы. Мен сурадым.

— Керек болзо, сеге кожонг айдып берейин, — деп, Рагим жөпсүнөт. Мен озогы кожонды угарга күүнзей бердим. Рагим кожонгнын сөстөрүн чөйүп, эски аңылу мелодиясы аайынча, коолодо айдып баштады.

I

«Жылан бийик кырга чыгала, ондо чыкту капчал табала, түрүлүп алып, талай жаар көрүп, жада берди.

«Бийик тегериде күн чалыйт, кырлардын тыныжы изүдөг изү өрө көдүрилет, жабыста толкулар таштарга согулат...

«Капчалдын түбүндө карануйда чачылып, талайга кирерге мендеп, таштарды калырадып, түргөн суу агат.

«Бастыра бойы ак көбүк, ийделү суу кырды жара кезип, чугулду табыштанып, талайга түжет.

«Кенетийин жылан жаткан капчалга тегериден төжи оодылган, канады кандалган Шонкор түшти.

«Ол кыйгырып ийеле, жерге түжүп, ачурканып, кату ташка шыркалу төжүлө согула берди.

«Жылан кокуйла, кедери мендеп жылды, же ол ок тарыйын билип ийди: куштунг жүрүми узак эмес арткан...

«Шыркалу кушка ол жууктада жылып келеле, онын көзүнө чике көрүп, шыркырай берди:

«— Не, өлүп жадын ба?

«— Эйе өлүп жадым! — улу тынып, Шонкор айтты.— Менин жүрүмим сүрекей болгон!.. Мен ырысту жүргем!.. Оштүлөрле жана баспай тартышкам!.. Тегерини көргөм!..

Мен чилеп јуук сен оны качан да көрүп болбозың!.. Эх, бараксан сен, бараксан!

«Тенгерини — кем оны билбес? Куру ла кей јер... Оңдо мен канайып јылып јүрерим? Меге мында јакшы эмей... јылу да, чыкту да!

«Јылан јайым кушка онойдо айдып, оның санг башка эрмегин электеп каткырды.

«Бойы дезе мынайда сананды: «уч та, учпа да, учу түңгей: ончолоры јерге јыгылар, ончозы јерде јыдып калар...»

«Је јалтанбас Шонгор кенетийин кыймыктанып, јүк ле арайдан турала, капчалдың ичин айландыра көрди.

«Боро таштар мында чыкту эмтир, бүрүңкүй капчалда тыныш буулат, јыдыган өлөңниң јыды јайылат.

«Шонгор, мыны көрөлө, јүреги ачуркап, канча бар күчүле кыйгырды:

«— Јаңыс та катап тенгериге база учуп чыксам кайдат!.. Ол тушта шыркалу төжүмле... өштүни јапшыра базар эдим... аккан канымла оны тумалап, јендеер эдим!.. О, тартыштын ырызы!

«Јылан сананды: «айса, тенгериде учуп јүрерге чын да јакшы! Оноң башка ол мынайда не кыйгырат?»

Онойдо сананып, ол јайым кушка сүме айтты:—«А сен кайа-таштын кырына барала, төмөн калызан. Айса канаттарын сени көдүрер, ол тушта сүүген тенгериге бир кезекке учуп чыгарың».

«Шонгор селт эдип өрө турала, омок кыйгырып ийеле, кайа таштын кырына тырмактанып јылып барды.

«Једеле, ол канаттарын јайып, улу тынала, көзи оттый суркурап, төмөн калыды.

«Таштаган таштый тоголонып, кайага согулып, канаттары сынып, түги чачылып, ол түрген түшти.

«Сууның толкузы оны тудуп алып, канын јунала, көбүккө бойын оройло, талайга агызып апарды.

«Талайдың толкулары кунукчыл огуруп, таштарга арта согулып турды... Өлгөн куш дезе телкем талайда көрүнбей барды...

II

«Јылан капчалда јадып, куштун өлүми ле тенгерини ол сүүгени керегинде узак сананды.

«Оноң ол көсти јаантайын эркеледип, ырыс керегинде санандырып турган тенгери јаар көрди.

«— Бу учу, түби јок куру кейден өлгөн Шонгор нени

көргөн? Ондый немелер, өлө береле, тенериге учарын сүүгениле бистин санаабыска не амыр бербейт? Ондо озор нени билген? Онызын мен тенериге, бир де кезекке болзо, учуп чыгала, билип албас болгом бо?

«Онойдо айдып, айтканын ол тургузала бүдүрди. Озо түрүлип алала, оноң кенетийин өрө октолып учты, чичке жаламадый, күнге мызылдап көрүнди.

«Жерде жылпандар кейле учпайтан!.. Онызын ундуган жылан ойто келип ташка түшти, же өлбөди, түжеле, каткырып ийди...

«— Тенериге учары мындый эмитир ине! Жакшы ла дегени — төмөн түжеринде!.. Каткымчылу куштар!.. Жерди билбей, жерде кунугып, озор бийик тенериге умзанат, изү кейде бойлорына жакшы жүрүм бедирейт. Ондо не де жок — куру. Чын, ондо жарык көп, же ондо жиир курсак жок, тайанар жер жок. Тегинеле незин улуркаар? Не өскө тындуларды айткылаар? Онойдо кылынып, озор бойлорынын сагыш жок амадузын, жадын-жүрүмде неге де жарабазын жажыраарга турган эмес пе? Каткымчылу куштар!.. Же эми озор мени мекелеп болбос! Бойым ончозын билерим! Мен тенерини көрдүм! Тенериге учуп чыгала, бийигин кемжийле, оноң түжери кандыйын билдим, же өлбөдим, бойым алдындагызынан бек бүттүм. Озордын кычырузына бүтпезим. Жерде бүткем — жерде жүрерим.

«Онойдо айдала, ол таштын үстүне түрүлип, найрап, жада берди.

«Талай мызылдайт, таштар жылтырайт. Толкулар жаратка калапту согулат.

«Арсландый огурган озордын огурыжынан омок куш керегинде кожон жаңыланып угулат. Толкулар табарганда, кайалар селегдейт, калапту кожон тенерини торгултат.

«Жалтанбастардын амадузын бис мактап кожондойдыс! Жалтанбастардын амадузы — жүрүмнин ойгор учуры! О, жалтанбас Шонкор! Оштүлөрле согужып, сен канын төктүң... Же кажы бирде ой келер, изү каныннын кажы ла тамчызы, чедирген чилеп карануйды жарыдар, көп жалтанбас жүректерди жайым, жарык учун тартыжуга көдүрер!

«Сен өлүп те калзан, же жалтанбастардын ийделүлөрдиг кожонгында качанда өчпөс жозок болорын, жайымга, жарыкка жаантайын омок кычыру болуп жүрерин!»

«Жалтанбастардын амадузы керегинде бис кожондойдыс!..»

... Јараш јаркынду талай ыраакта унчукпайт. Толкулар шуулап, јараттын кумагын јалайт. Мен талай јаар ыраак көрүп, унчукпай јадырым.

Айдын јаркыны сууда көп күмүш кичинек ортолықтар эдип чалыйт... Бистин казан борлоп кайнай берди.

Бир толку баштактанып, јаратка тоголонып чыгала, кезедүлү табыштанып, Рагимнин бажына јууктап энмектеди.

— Кайдаар клеедин?.. Бар ары! — деп, Рагим колула јанып, айдат. Толку ойто бурулып, талайга ойто тоголонып јүре берди.

Ончо немени тынду деп бодогон Рагимнин бу кылыгы меге бир де эмеш каткымчылу эмес. Айландыра бастыра немелер сан башка, тынду ошкош, јымжак, эрке көрүнөт. Талай кайкамчылу тымык. Түште изийле, эмдиге јетире сооголок кырларга онын тынган ару тыныжында көп ийде-күч бар болгоны билдирет.

Карангуй көк тенгерини алтын јылдыстар кебистий чүмдеп, ондо кандый да улу сөстөр бичип койгондый. Ол сөстөр санаабысты јакшынак јилбиркедип, нени де билдиртерге тургандый.

Ончо немелер үргүлейт, је үргүлөп тура, ончозы нени де сакыгандый сүрекеј сергек. Тургуза ла ончозы кыймыктанып, кайкамчылу јараш үндене бергендий болды. Бу үндер јер үстүнде не барын куучындап, јартап береле, онон ончозын ойто иргилјиндий јоголтып, санаабысты карангуй көк тенгериге апарар. Онон десе јылдыстардын кебистери јараш музыкадый үнденип, тенери керегинде биске јартап куучындаар...

ИЗЕРГИЛЬ ЭМЕГЕН

I

Бу куучынды мен Бессарабияда, Аккерман деп городтын јанында, талайдын јарадында уккам.

Мениле кожо иштеп турган молдавандар түште виноград јуунадарын божодоло, бир күн энирде талайдын јарады јаар бардылар. Мен десе, Изергиль эмегенле кожо артып калала, виноградтын саптарынын койу көлөткөзінде јерде јадала, талай јаар барган улус там ла ырап, түннүн чанкыр карангуйына ол улустын сомы јого-

лып брааткан чылап, там ла көрүнбей браатканын аяктап жаттым.

Улус кожондожып, каткырыжып брааткандар; эр улус — күлөр ошкош чырайлу, атыраш кара азу сагалду, ийиндерине једип калган койу чачту, кыска курткалу ла элбек шалмарлу болгондор; үй улус ла кыстар — сүүнгилеп брааткан; бойлоры чекчил, кара-көк көстөрлү, күлөр ошкош ок чырайлу болгондор. Олордын торко учуктый, узада суй салып койгон кара чачтарын јенгил, јылу салкын јелбиреде согуп, ондо јаба өрүп койгон мөңүн акчаларды шынгырадып турат. Салкын элбек, жүргеери толкуула көндүгип, је кезикте кандый да көрүнбес немени ажыра калып тургандый болуп, кенетийин тынып, үй улустын чачтарын сан башка јал ошкош эдип, олордын баштарына орой согуп турат. Онон улам ол үй улус чөрчөктө айдылгандый болуп, сан башка боло бердилер. Олор бистен там ла ырап брааткандар, тун ле фантазия (јилбүү) олорды там ла кееркеде бүркөп брааткан.

Кем де скрипкала (икилиле) ойнойт... Кыстар јымжак үндериле кожондойт, каткы угулат...

Талайдын өткүн јыды ла эниргеери түште јаашка сүрекей чыктыган јердин изү буузы кейде шингип калган болгон. Булуттардын үзүктери эмди де тенериде көчкүлөп жүргендер. Олордын бүдүмдери ле өңдөри сан башка болгон. Кезиктери јенгил чоргуп турган ыш ошкош, көгүлтим ле кубардый чанкыр, кезиктери дезе, — јылым таштын сыныктарындый, койу кара эмезе күргүл болгон. Алтын чылап мызылдап турган јылдыстарла кееркедилген тенеринин барынкый-чанкыр өни ол булуттардын ортозынан јакшынак јалтырап турган. Бу ончозы — табыштар ла јыттар да, булуттар ла улустар да — сан башка јараш ла эрикчендү болгон, кайкамјылу чөрчөктин башталгазы ошкош болуп көрүнип турган. Онын кийининде ончозы бойунун өзүминде токтой түшкендий, божоп брааткандый болгон; үндердин табыжы ырап, угулбай барган, карыкчанду үшкүрип тургандый боло берген.

— Сен олорло кожо не барбадын? — деп, Изергиль эмеген ол улустын барган јери јаар бажыла уулап, менен сурады.

Ол эмеген карыганынан бөкөйип калган, онын качан бир тушта болгон кара көстөри өчөмүк бололо, јашталып турган. Онын кургак үни сан башка угулып турган,

ол эмеген бойунунг сөөктөриле куучындап тургандый, үни чыкырап угулатан.

— Барар күүним жок! — деп, мен каруузын жандырдым.

— У!.. Слер, орустар, энегердег карыган чыкканыгар. Ончогор кунукчыл, демон ошкош... Бистинг кыстар сенен коркуп турулар... Же сен јиит, күчтүү инег... — деди.

Ай чыгып келди. Онын тегериги јаан, кан-кызыл болгон, ай бу чөл јердин алдынан чыгып келгендий болуп көрүнөт. Бу јер дезе озодон бери сүрекей көп улустын эдин јиген, канын ичкен, онын учун ондый семис ле нени де карамдабас болгодый. Јалбырактардын көлөткөлөри бисти бүркеп ийерде, ол эмеген ле мен көжөгөлө бүркеле бергендий болдубыс. Бистинг сол јаныста чөлдө айдын чанкыр јаркынына будулып калган булуттардын көлөткөлөри көчүп браадат, онон ол көлөткөлөр өткүрө көрүнип тургандый, јарык боло бердилер.

— Көрзөнг, ол Ларра клеедири! — деп, эмеген айтты.

Эмеген тыртык сабарлу колун уулаган јер јаар көрдүм. Же ондо көп көлөткөлөр браадат. Олордын бирүзи карануй ла койу, өскөлөринег түрген ле јабыс көчүп браадыры. Ол көлөткө јерге эн јуук булуттын көлөткөзи эмтир, ол булут өскө булуттардан түрген көчүп браадыры.

— Ондо не де жок! — дедим.

— Сен карыган менег де артык сокор эмтиринг. Көрзөнг, — ол карануй неме көллө мантап барадыры!

Мен база катап көрөлө, көлөткөдөг өскө нени де көрбөдим.

— Ол көлөткө эмтир! Слер оны ненинг учун Ларра деп адап туругар? — деп айттым.

— Ненинг учун дезе, — ол Ларра. Ол эмди көлөткө ошкош болуп калган, — онын ондый болуп калар өйи јеткен! Ол көп мунг јылдардын туркунына јүрүп јат, күн онын эдин, канын ла сөөгин кургадып койгон. Салкын дезе оны тоозын ошкош эдип койгон. Кижиге омок болгон учун, кудай оны онойып койор аргалу болуп јат! — деп, эмеген айтты.

Чөлдөрдө чүмделип айдылган јакшынак чөрчөктөрдин бирүзин угатан эмтирим деп билеле, — «Ол кандый болгон, слер оны куучындап беригер» — деп, эмегеннен сурадым.

Ол чөрчөкти эмеген меге мынайда куучындады:

«Ол керек болгон өйдөг бери көп мунг јылдар өткөн.

Талайдын ары жанында ыраакта, күнчыгышта жаан суулу ороон бар, ондо сүрекей изү күннен жажынарга кижиге канча ла кирези керектү көлөткөни кажы ла агаштын жалбырагы ла өлөңниң кулузыны жеткилинче берип жат».

«Ол ороондо јер кандый байлык!»

«Ондо сүрекей тың ийде-күчтү улус јуртаган, озор үүрлү мал кабыргандар, бойуның ийде-күчтерин ле јалтанбас болгонын көргүзерге, казыр анга андайтандар. Андап божогон кийининде јыргап, кожондоп, кыстарла ойноп туратандар».

«Бир күн онойып ойноп турарда, кыстардын бирүзин, кара чачту эрке кысты теңериден учуп түшкен кан-кереде апарган. Эр улус оны аткылаарда, согоондоры ого тийбей, ойто јерге келип түшкендер. Оның кийининде ол кысты бедиреп баргылайла, таппагандар. Је кийининде дезе, јердин үстүнде немелерди ончозы ундуйтан чылап ок, ол кыс керегинде база ундуп койгондор».

Эмеген үшкүреле, унчукпай отурды. Јажына ундулып калган керектер карануйла да эске алындырып, ол эмегенниң көксүне јуулып келгендий болуп, оның үни чыкырап угулат. Јебрендеги чөрчөктөрдин бирүзин талай араай куучындап јаткандый болды, ол чөрчөк бу талайдын јарадында чүмделген немедий болгон. Эмеген оной ары мынайда куучындады:

«Је јирме јыл болгон кийининде, ол кыс шыралап, шүүлип калган бойы келди, оныла кожо бир јиит уул келген, јирме јыл мынан озо ол кыс кандый болгон, ол уул ондый ок јараш, чакту болгон. Бу өйгө јетире кайда болдун деп улус сураарда, ол кыс мынайда айткан: Кан-кереде мени кыр јаар апарган, оныла кожо оның үйи болуп јуртагам. Оның уулы бу, адазы дезе, карып уйдайла, калганчы катап теңериге учуп чыгала, канаттарын бүктелтип ийеле, тууның курч кырына тың јыгыла-ла, ондо өлүп калган.

Кан-кередениң уулын улус ончозы кайкап көрүп, ол уул озордон до артык эмес деп, көрдүлер, је оның көстөри, куштардын каанының көстөри ошкош, соок то, омок то болгон. Улус ол уулла куучындажарда, ол дезе айдар күүни келзе—каруузын айдып, айтпас күүни келгенде—унчукпай турган. Ол улустың јааны келерде, ол уул оны бойуна түңгей бодоп, оныла јалтанбай куучындажып турган. Оның онойдо куучындашканы ол улусты шооткондый болуп көрүнген, озор ол уулдын курчубаган жебелү

кыркындамбаган согоон деп адагандар, — сенег эки каттап жажы жаан, мундар тоолу улус бисти күндүүлү көрүп, биске баш билдиртип жат, — деп, улус ол уулга айттылар. Ол уул десе жалтанбай омор жаар көрүп, мынайда айтты: «мендий кижй жер үстүнде жок; же ончолоры слерди күндүүлү көрүп турган да болзо, мениг онойдор күүним жок».

Оны угала, улус сүрекей чугулдай бердилер. Омор чугулдап, мынайда айдышты:

«Ол бистин ортобыста жүрбезин! Кайдаар баратан болзо, оноор барзын».

«Ол уул десе каткырып ийеле, барарга күүнзеген жери жаар басты — бир жараш кыс ол уулды лаптап аыктап турарда, ол кыс жаар базып барды, базып барала, кысты кучактап ийди. Ол кыс десе, уулды жаргылаган жамылулардын бирүзинин кызы болгон. Же уул жараш та болзо, кыс оны ийде салып ийген, нениг учун десе, ол кыс бойунун адазынан коркуган. Кыс уулды ийде салып ийеле, бойы онон туура база берген. Ол уул десе кысты согуп ийген. Кыс жыгыла берерде, кыстын көксүне буттарыла туруп ийерде, онын оозынан тепкен кан тегери өрө чоргуп чыккан, кыс үшкүрип, жылан чылап толголып жадала, өлө берген».

«Оны көргөн улус ончозы сүрекей коркуй бергендер — кижини онойдо өлтүргенин омор качан да көрбөгөндөр. Көстөрин көргөнчө лө оозынан каны агып жаткан кысты ла онын жанында турган уулды көрүп, улус ончозы унчукпай узак тургандар. Ол уул десе, өлүп калган кыстын жанында турала, жангыскан бастыра улуска удур көрүп, бажын бөкөйтпөй, — омок бүдүмдү турган. Улус сагыш алынып, уулды тудала, күлүп салгандар. Же оны тургуза ла өлтүрзе, ол жеңил өлүм болор, улус өчүн алып болбос деп бодойло, оны күлүп, онойдо ло артырып койгондор».

Түн там ла карануйлап, сан башка араай табыш там ла көптөп турды. Чөлдөги өрөкөлөр кунукчылду сыгырыжат, аспан, секирткиштер виноградтын жалбырактарында онтоп ло шымыранып тургандый угулат, тегерик ай энгерде кан-кызыл болгон, эмди жерден ырап брааткандый, өчөмүк көрүнөт, чөлдүн чанкырызымак карагуйы там ла өчөмүктелип, там ла бүркелип браадат.

Карыган эмеген десе оног ары мынайда куучындады:

— «Улус жуулала, ол уулдын эткен бурузына түнгей эдип, оны кыйнап өлтүрер деп шүүшкендер. Оны аттарла

үзе тартырып өлтүрер деп санангандар, же оны да жеңил өлүм дештилер. Кажы ла кижы согоонло бир катаптан адар дежеле, оны база жаратпагандар; оны тирүге өртөөр деп шүүлте болды, же онын шыралаганы оттун ыжы өткүрө көрүнбес болор деп айдыштылар. Көп шүүлтелер де болзо, же ончо улус өчүн алгадый кыйынду өлүм шүүп тапагандар. Ол уулдыг энези улустыг алдына тизеленип чөгөдөп, уулымды кыйнабагар деп жайнап сураарга сөс тө тапай, ыйлап та болбой турган. Улус узак шүүшкендер, бир сүрекей ойгор сагышту кижы узак сананып турала, мынайда айтты:

— «Ол кысты нениг учун өлтүргенин оног сурап угалыктар.

«Оног сурап угарда, ол мынайда айткан:

— «Мениг күлүүмди чечип ийзегер — айдарым, мен күлүүлүге айтпазым.

— Качан күлүүзин чечип ийерде, ол мынайда сурады:

— «Слерге не керек? — деп, ол турган улусты бойунын кулдары кирези бодоп, онойдо сураган.

— «Бистинг сурагысты сен уктун ине... — деп, ол ойгор сагышту кижы айтты.

— «Мен бойумнын кылыгымды слерге нениг учун жартап айдатам? — деп, ол уул сурады.

«— Бис билип аларга турубис. Сен омок! Сен түңгей ле өлөринг, бис дезе, тирү артарыс, эткен кылыгыгды биске жартап бер, биске билип алар керек.

«— Же кандый керек болгонын мен бойым да жастыра билип турган болорымнанг маат жок, же ондый да болзо, айдып берейин. Мен бодозом, ол кыс мени ийде салган учун, мен оны өлтүрген ошкожым... ол кыс меге керек болгон.

«— Ол кыс сениг эмес ине! — деп айткандар.

«— Слер жангыс ла бойугардыйын тузаланып турганыгар ба? Мен көрөр болзом, кажы ла кижиде, жүк ле бойунын үни, колы ла буды бар. Же ол малды, үйүн, жерди ле өскө дө көп немелерди мензинип жат.

«— Кижы бойуна мензинип алган бастыра немелер учун бойула төлөп жат: бойунын сагыжыла, бойунын ийде-күчүле, кезикте жүрүмиле де төлөп жат — деп айдышты. Ол дезе, мен бастыра бойым бүткүл артарга күүнзейдим деп айтты.

«Оныла узак куучындашкандар, учунда барып көрөр болзо, ол бойын жер үстүнде энг артык деп бодоп турган

эмтир, бойунан өскө нени де көрбөй турган эмтир. Бойун ол канайда жагысканга артырып турганын билген кийинде, ончолорына коркушту боло берди. Оңдо эне де, мал да, үйи де жок, ол оны ончозын керексиздей турган эмтир.

Мыны көрөлө, улус оны канайда бурулап кыйнаары керегинде база ла катап шүүштилер. Же узак куучындашпай — ойгор сагышту деп айдылып турган кижини улустын шүүлтезине чаптык этпей турган болгон, же ол бойы мынайда айтты:

— Токтогор! Кыйын бар. Ол коркушту кыйын; слер ондый кыйынды мунг да жылга шүүп тапазыгар! Оны кыйнайткан кыйын — онын бойунда! Оны божодып ийгер, ол жайым болзун. Онын кыйыны шак ондый!

«Шак ол тушта улу керек боло берди. Тенгериде бир де булут жок болгон — же кенете күкүрт күркүрей берди. Ойгор сагышту кижининг айтканын тенгерининг ийде-күчү чындалтып ийди. Улус ончозы бажырып, таркай бердилер. Эмди Ларра деп адалып турган, жартап айтса — таштадып койгон, чыгара таштадып ийген деп адалып турган уул оны таштап ийерде, жүре берген улустын кийининенг ары каткырып турган, адазы чылап, жагыскан жайым артып калала, каткырып турган. Же онын адазы кижини эмес болгон, ол дезе — кижини болгон. Ол шак онойып, куш чылап, бойунунг табыла жайым жүрөр болгон. Оңдо журтаган бир ук улуска келип, нени ле уурдап аларга күүнзезе — оны алып, малды, кыстарды ончозын апарып туратан. Улус оны атканда, олардын согоондоры, онын кижиге көрүнбес энг бийик кыйынла бүркөлгөн катанчызын өдүп болбойтон. Ол сүрекей мерген, казыр, күчтү болгон, улусла тушташпас болгон. Улус оны кезик ле учуралда ыраактан көрөтөн. Ол улусты айланыжып, узак кыйналып, бир канча он жылдардын туркунына жүргөн. Бир катап улуска жууктап келген, улус оны аралап, ого чурал барарда, ол бойун коруланбай турган. Улустын бирүзи билип ийеле, мынайда кыйгырган:

«— Ого тийбегер! Ол өлөргө туру!

«Олорго жеткерлү кылык кылынган учун, онын кыйынын жеңилтпеске, улус оны өлтүрбес деп, ого тийбей, токтой түшкендер. Улус токтой түжеле, ого каткырыжып тургандар. Ол дезе, улустын каткызын угуп, тыркыражып, көксүн колдорыла атпактап, көксүнег нени де бедиреп турган. Онойып турала, бир ташты алала, кенете

улус јаар чурап барган. Улус дезе, ого соктурбай, туура баргандар, је оны бир де сокпогондор. Ол дезе, чагы чыгала, эрикчелдү кыйгырып, јерге јыгыла берерде, улус оноң ырап алала, оны ајыктап тургандар. Оның кийининде ол туруп чыгала, оныла согужар тушта кемнинг де ычкынып ийген бычагын холуна алала, ол бычакла бойының көксүне каданган. **Бычак дезе, ташка тийген чилеп, сына берген.** Ол база ла катап јыгылала, бажын јерге согултып јаткан. Јер дезе оның бажының согулыжына там ла ойдукталып турган.

«— Ол өлүп болбой јат! — деп, улус сүүнип турган.

«Оны артырып койоло, улус јүре бергендер. Ол дезе, чалкойто јадала, тенгериде учуп јүрген ийде-күчтү канкерделерди јүк ле арайдан көрүп јаткан. Оның кородоп јаткан короныла телекейдин улузын ончозын корондоп ийгедий болгон. Ол өйдөн ала јангыскан артып, өлөрин сакып, јангыскан арткан. Шак онойып, ол бастыра јерлерде јүрет. Көрзөн, ол көлөткө ошкош болуп калган, үргүлјиге ондый болор! Ол улустын куучынын да билбей, кылыгын да билбей — нени де билбей јат. Ол јаантайын ла бедиренип јүрет. Ондо јүрүм де јок, ого өлүм де келбей јат. Улустын ортозында оның јүрер јери де јок. Омок кылыкту болгон учун кижии шак онойдо кыйналып калган.

Карыган эмеген үшкүрип ийеле, унчукпай барды, бажын бөкөйтп, бир канча катап бажын сан башка эдип јайкап ийди.

Мен ол эмегенди ајыктап јаттым. Ол уйкусырап браадыры ошкош. Ненинг де учун ол коркушту ачимчылу көрүнди. Куучынның учун ол көдүрингилү, коркудып айткандый божотты, је ондый да болзо, ол бойы коркуп, јайнап айткандый угулды.

Јаратта кожон угулды — сан башка кожондоп турадылар. Эң озо јымжак үнүле кожон угулды — ол үнге эки-үч ноталар кожолды, оның кийининде база бир үн кожонды база ла баштапкызынан ала кожондоды, баштапкы үн оноң ары көндүкти... — ол ок ээжи аайынча үчүнчи, төртүнчи ле бежинчи үндер кожонго киришти. Кенете ол ок кожонды база ла јангыдан баштадылар, эр улустын үнүле кожондой бердилер.

Кажы ла үй кижинин үни алдынан башка болуп угулып турган, ол үндер ончозы јүзүн-јүүр өңдү агын суулар ошкош, кайдан да үстүнөг төмөн чакпындалып

агып, секирип ле шынгырап агып, эр улустың өрө көдүрилип турган үндеринин койу толкузына кожулып, ого чөңүп, оноң ойто айрылып, оны тундуруп, кийининде бирүзи бирүзин ээчиде жаңыдан ойто көдүрилип, арула ийде-күчтү болуп, ойто көдүрилип турган.

Талайдың толкуузының табыжы ого кожо кожулала угулбай барды.

II

Изергиль эмеген бажын көдүрип, тиш жок оозын ачып, каткырып, — сен кандый бир өскө жерде мынайда кожондогонын уктун ба? — деп сурады.

— Укпагам, качан да укпагам — дедим.

— Же укпазың. Бис кожондоорго сүүп жадыбыс. Жаңыс ла жүрүмди сүүп турган жараш улус кожондоорго билип јат. Бис жүрүмди сүүп жадыбыс. Көрзөң, ол ондо кожондоп турган улус түжүне чылабаган деп пе? Жүрүп билбес улус уйуктап калар эди, же жүрүмди сүүп тургандар, кожондоп турулар.

— Же су-кадыгы... — деп, айдарга баштадым.

— Су-кадык жүрүмге једер! Сен акчалу болорыңда оны чыгымдабазың ба? Су-кадык — ол база алтын. Мен јиит тужумда нени эткенимди сен билерин бе? Мен күн чыгардан ала ажарга јетире бир де турбай, кебис эдип туратам. Мен күннүн чогы ошкош, токтоду јок эрчимдү болгом, же таш чылап, кыймыктанбай отуратам. Онойып кыймыктанбай отургамда, бастыра сөөктөрим тызырай беретен. Же түн кире бергенде, сүүген кижиле окшожорго, ол кизи јаар жүгүретем. Онойып сүүп турар тужумда, үч айдың туркунына жүгүргем; ол тушта түннүн туркунына оныла кожо болотом. Каным јеткенче ле онойып сүүп туратам! Көп окшогом до, көп окшотком до.

Мен эмегеннин чырайы јаар көрдүм. Оның көстөри өчөмүк ле бойунча болгон, озогызын эске алынза да, көстөри јарыбаган. Оның кемтип калган кургак эриндери, буурыл кылдарлу учалгак ээги, мечирткениң тумчугы ошкош тумчугын ай јаркынталтып турды. Јаактары карара ойдууйып калган, бажын өөрүп алган кызыл бөстүн алдынаң чыгып келген кубалдый буурул чачтары ойдук кара јаагына түжүп калган болгон. Оның жүзүнің, мойунының ла колдорының терези чырышталып кезилип калган, ол кыймыктанып ла ийзе, кургак терези јыртыла бергедий билдирген. Терези јарыла берзе ол

200864

туш башка јайрадылып, өчөмүк кара көстөрлү куу сөөк артып калгадый болуп көрүнүп отурган.

Ол эмеген бойунун кыярууш үнүлө оноң ары жагыдаң куучындап баштады:

— Мен Бырлата деп суунун сыраңай ла јарадында Фальманың јанында энемле кожо јуртап јаткам; ол тушта мен он беш јашту болгом. Бистин јуртап јаткан јериске бир узун сынду, азу сагалдары кара, омок, сөдөң јиит кижии келген. Бистин көзнөктің алдына суудагы кемениң ичинен, бистин көзнөк јаар көрүп, өткүн үнүлө биске мынайда кыйгырган: «Слерде аракы ла ажанарга курсак бар ба?» Мен көзнөктөң садта агаштын бүри ажыра оны ајыктап көрдүм: Айдың јаркынына суу бастыра чаңкыр көрүнөт. Ол кижии дезе, ак чамчалу, јалмажына түжүрип алган јалбак кушақту, бир будун кемениң ичине, бирүзин дезе, јараттын кырына базып алган, бойы јайканып, кандый да кожон кожондоп турган. Мени көрөлө, мынайда айтты: «Мында мындый сүрекеј јараш кыс јуртап јаткан эмтир! Мен оны билбегем». Мынаң озо бастыра јараш кыстарды ол ончозын билетен чилеп, онойдо ајдат. Мен ого аракы ла чочконың бышкан эдин бердим... Је төрт күннүн бажында дезе, бастыра бойумды бериндим... Бис түнде оныла кожо јаантайын эжинип јүретенис. Ол келеле, сыгырткан чылап, араай сыгырып ијетен, мен дезе балык чылап, көзнөктөң суу јаар калып ијетем. Оноң ары кемелү баратаныс. Ол кижии Прут деп сууда балыктап јүретен балыкчы болгон. Мениң кылыгымды энем билеле, мени сабаган. Оноң улам ол кижии мени Добрудж јаар баралы, оноң ары Дунайдың јараттары јаар барарыс деп сөстөгөн. Је ол өйдө мен оны сүүбөј барган болгом — ол јүк ле кожондоп ло мени окшоп туратан, өскө нени де билбес! Ол меге кушукчылду болгон. Ол тушта бистин јуртап јаткан јерлерде гуцулдар көп јүретендер. Мында олардың сүүгендери бар болгон... Олорго сүүмјилү болгон. Олордың кажы бирүзи бойунун сүүген јиит кижизин карпаттардаң келер деп сакып, ол түрмеге кирди эмеш пе, эмезе кандый бир јерде соғужып турала, өлтүртип койды эмеш пе деп бодоп туратан. Је оның сүүген јиит кижизии дезе, тегериден түшкен чилеп, кенете јангыскан, эмезе эки-үч нөкөриле кожо једип келетен. Олор көп сый экелетендер — кандый ла немени ончозын олар јенгил табатандар! Ол кижии бойунун сүүге-

ни айылында аракыдап, бойунун сүүгениле нөкөр-лөрине, мактанып отуратан. Сүүгени дезе ого сүүнип отуратан. Менин бир үүре-желемде бойунун жиит кижизи бар болгон. Ол үүре-желемниг ады кем эди? Ундуп койтурум... Эмди ончозын ундуп салатан болдым. Ол өйдөн бери көп жылдар өткөн, ончозы ундулып калды. Ол мени бир жиит кижиле таныштырган. Якшы кижиде болгон... жеерен кижиде болгон, бастыра бойы жеерен — азу сагалы да, бажынын чачы да жеерен! Бажы оттуй болгон. Ол ондый эрикчелдү болгон, кезикте эркеледип турар, кезикте казыр ан ошкош, огурып, согужып турар болгон. Бир катап менин жүзүмө соккон... Мен дезе, киске чилеп, онын төжүне калып чыгала, онын жаагына тиштеримле кадала бергем... Онын кийининде ол кижинин жаагында ойдук болуп калган, качан мен ол ойдукты окшоп ийгемде, ол сүрекей сүүйтен.

— Балыкчы кайдаар барды? — деп, мен сурадым.

— Балыкчы ба? — же ол... мында... ол гуцулдарга кожулган. Озо баштап мени сөстөп лө суу жаар таштап ийерим деп коркудуп туратан, онын кийининде олорго кожула берген, бойуна өскө кыс таап алган. Олорды экүлезин — балыкчыны ла гуцулды экүлезин кожо бууп өлтүргендер. Олорды канайда бууганын көрөргө, мен барып жүргем. Өлтүрерге апараадарда, балыкчынын чырайы онуп калган, ол ыйлап брааткан. Гуцул дезе, кангазыла таңкылап брааткан, колдорун кармандарына сугуп алган, азу сагалынын бирүзи ийни жаар жадат, бирүзи төжи жаар салактап калган. Мени көрөлө, кангазын оозынан уштуп—«Эзен болзун!..» — деп кыйгырды. Мен ого бир жылдын туркунына килеп жүрдим. Эх!.. Олор Карпаттар жаар жанарга турган тушта олорды тудала, өлтүрүп койгондор. Атанардан озо бир румынга айылдап барадарда, олорды ондо тудуп алгандар. Жүк ле экүзин туткандар, кезигин өлтүргендер, кезиги жүре бергендер... Же онын кийининде ол румыннын төлүзин бергендер. Онын журтун, теерменниг ажын өртөп койгондор. Ол тербезен болуп калган.

— Оны слер кылындаар ба? — деп, мен келиштире сурап ийдим.

— Гуцулдардын наылары көп болгон, жагыс та мен эмес... Олордын энг ле артык наызы олордын жогун жоктонып, онойдо кылынып жат.

Талайдын жарадында кожон угулбай барды. Эмеген-

нин куучынын ээчиде жагыс ла талайдын толкузынын сананып тургандый табыжы угулат. Ол түймеендү табыш, түймеендү жүрүм керегинде куучынды ээчиде жагынак куучындап тургандый болгон. Түн там ла койулып барадыры, айдын чанкыр тандагы там ла жаанап чыкты. Токтомыры жок анылу эмес табыштар толкуунын тыгып турган табыжына тундура соктуртып, араайлай берди... ненин учун десе, салкын тыгый берген.

— Бир турукты мен база сүүгем. Скутарада онын гареминде болгом. Бир неделенин туркунына журтагам — кем жок болгон... Же эрикчелдү боло берген... — бастыразы ла үй улустар... Онын үйлери сегис болгон... Олор кере түжүне ажанар, уйуктаар, көк тенек куучын куучындажар болгондор. Эмезе айткылажар, такаа чылап, жүнмактажып согужып туратандар... Ол турук карый берген кижини болгон. Бастыра буурайып калган, бойы тееркек, бай болгон. Бастыразын ээлеп тургандый куучындайтан... Онын көстөри кара болгон... Кижини жаар чке көрөтөп... Кижини нени сананып жүргенин өткүрө көрүп ийетен. Ол мүргүүрге сүрекей сүүйтөн болгон. Мен элден ле озо оны Букурештте көргөм... Каан чылап тыгзынып, сүрекей тееркек, аыктап, базарда базып жүргөн. Мен ого удур кулүмзиренип ийгем. Ол ло күн энгирде мени ороомдо туткулап алала, ол турукко апаргандар. Ол сандалдар ла пальма садып турган, Букурештке десе, нени де садып аларга келген. «Мениле кожо барарын ба?»—деп, менен сурады. «О калак, барадым!»—дедим. Мен онула кожо бардым. Ол турук бай болгон. Онын уулы бар болгон — кара чачту уулчак, ондый эптү уулчак болгон... Ол уулчак он алты жашту кирези болгон. Ол уулчакла кожо мен туруктон качып жүрө бергем. Болгария жаар качып барып, Лом-Паланкада жатканыс... Ондо бир болгарка менин көксүмө бычактаган, бойунун сүүгөн кижизини учун ба, айса өбөгөнүн учун ба — онузып ундун койтурым.

Бир монастырьда мен узак ооруп жаткам... Үй улустын монастыри болгон. Бир кызыкчак, полька меге болуш жетирип, мени азырап турган. Арцер-Паланканын жанында база бир монастырьда ол кызыкчактын карындажы бар болгон, ол база монах болгон... Ол поляк бойунун сыйынына айылдап келип туратан. Ол ондый болгон... курт чылап, менин алдыма келип толголып

туратан. Мен жазылып алала, оныла кожо Польша жаар баргам.

— Акыраар! Ол туроктын уулчагы кайда? — деп, мен сурадым.

— Уулчак ба? Ол уулчак өлүп калган. Айылына жанарга карыгып өлгөн бө, та сүүштен улам өлгөн бө, билбезим... Ол жетире өзүп тыныгалак агашка сүрекей көп күн тийген чилеп там ла шүүлип брааткан. Ол бастыра бойы кадып брааткан... Тош ошкош болуп, өткүрө көрүнүп турар, чаңкырзымак болуп онуп калган, же ондый да болзо, сүүп жадатан эди. Мен жаар энчей, мени окшо деп сурап жадатан. Мен оны сүреен көп окшогом... Онын кийининде ол чек ле уйдадай берген — кыймыктанып та болбос болгон. Жадала, тербезен кижини суранып жүргөн чилеп, мениле коштой жадып, мени жылыт деп жайнап сурап жадатан. Мен коштой жада беретем. Койдонып ла ийзем, ол жүрексиреп чыгатан. Бир катап мен ойгонып келзем, ол сооп калтыр, өлүп калган эмтир... Мен онын үстүнө энчейип, ыйлап жаткам. Же кем оны айдар? Оны мен өлтүрүп койдым ошкош. Онон менин жажым жаан, ол тушта онон эки катап жаан болгом. Мен ийде-күчтү, кызыл-күрөң болгом, ол не болзын база?.. Уулчак болгон!..

Эмеген терен тынып үшкүрүп ийди, кургап калган эриндериле нени де шымыранып, үч катап крестенип ийди. Онын крестенгенин мен баштапкы ла катап көрдүм.

— Же Польша жаар бардыгар... — деп, мен онон ары эске алындырып айттым.

— Эйе, ол кичинек полякла кожо бардым. Ол каткымчылу, сүрекей жаман кылыкту тагма болгон. Качан ого үй кижини керек болзо, ол меге киске чилеп, жалканчып туратан, онын тилинен тату сөстөр агып келетен, же качан мени күүнзебей турган тушта ол мени камчыла соккондый айткылап туратан. Бир катап бис суунун жарыдыла барып жатканыбыс. Ол меге оморкогон, ачимчылу сөстөр айткан. О! О!.. Мен сүрекей ачынгам! Мен, чаана чылап, кайнап чыктым. Мен оны, бала чылап, колума алала, (ол кичинек болгон) өрө көдүрүп, кабыргаларын кабыра тудуп ийеримде, ол көгөрө берди. Мен оны бийик көдүреле, жараттын кырынан суу жаар таштап ийдим. Ол кыйгырып ийди, каткымчылу калактаган. Мен үстүнөн төмөн көрүп турдым, ол десе, ондо сууда атпактанып

јаткан. Мен јуре бергем. Онын кийининде мен оныла тушташпадым, ол јанынан мен ырысту болгом: качан бир тушта сүүген улузыма мен ойто катап качан да туштабайтам. Ойто туштажарга јаман, өлүп калган кижиле тушташкандый болуп јат.

Эмеген үшкүрип, унчукпай отурды. Онын качан да сүүген улустары керегинде мен сананып, олар тирилип келгендий, оларды көрүп отургамдый болды. Оттый-јеерен, азу сагалду гуцул өлтүртерге браадыры, канзазыла токуналу танкылап барадыры, онын көстөри ончолоры јаар чокум ла кату көрүп турган, соок ла чанкыр көстөр болгондый. Пруттан келген кара сагалду балыкчы коштой барадыры. Ол өлөр күүни јок, ыйлап барадыры, олардон озо коркуганынан улам арып калган жүзүндеги азыйда сүүнчилү көстөри өчөмиктеле берген, көстүн јажына үлүштелип калган азу сагалдары атырайып калган, оозынын эки јамакайында јабырыла илинип калган болор деп бодоп отурдым. Шак ол карыган, тееркек турок, ол фаталист ла сүрекей казыр кижиболбой кайтсын, оныла коштой онын уулы, күнчыгыштын онуп калган ла тоскоок болуп калган, окшошторло корондолып калган чечеги. Шак онузы дезе, кееркединиң алган поляк, уялбас ла кату кылыкту, чечен ле соок сагышту... Олар ончозы онуп калган көлөткөлөр. Олардын окшогон үй кижизи мениле кожо тирү отуры, је өткөн өйлөр оны кургадып койгон, ондо эт те, кан да јок, жүрегинде күүнзеш те јок. Көстөринде от то јок — ол база көлөткө ошкош болуп калган.

Изергиль эмеген оноң ары мынайда айтты:

— Польшада жүрерге меге күч болгон. Ондо ач ла төгүнчи улус јуртап јадылар. Олардын тили јыланнын тили ошкош шыркырууш, ол тилди мен билбейтем. Олар төгүнчи учун ондый тилди оларго кудај берген. Ол тушта мен кайдаар баратканымды билбей баргам. Олар слерле, орустарла тартыжарга түймеенге канайда беле-тенгенин мен көргөм. Бохнии деп городко јетире баргам. Бир еврей мени садып алган. Ол бойуна керексип садып алган эмес, мениле садулаарга мени садып алган. Мен јөпсүнип ийгем—јүрерге турган болзо, нени де эдип билер керек. Мен нени де эдип билбес болгом, онын учун бойумла төлөйтөм. Мен ойто Бырлатка јанып келерге эмеш акча таап алзам, јанып келеле, ол кынјы канча да кирези бек болзо, јанып келеле, оны үзе тар-

тарга санангам. Онын учун ондо жаткам. Меге бай пандар келип, аракыдап жыргап туратандар. Ол учун озор көп акча төлөйтөн. Мени блаажып озор согужып, түрегилеп туратандар. Бирүзи мениле узак истешкен, онын кийининде ол мынайда кылынган: ол бойы озо келген, онын жалчызы десе кийининен таар экелген. Пан ол таардын оозын ача тудала, мени бүркей тудуп алган. Алтын акчалар менин бажыма согулала, жерге түжүп шыгыраган табыжын угарга меге сүүмжилү болгон. Же ондый да болзо, мен ол панды чыгара сүрүп ийгем. Онын чырайы тешпек, үлүш болгон, ичи десе жаан жастык ошкош, бойы семис чочко чылап көрөтөн болгон. Менин бажыма алтын урарга, ол жеримди, тураларымды ла аттарымды саткам деп куучындап та турза, мен оны чыгара сүрүп ийгем. Мен ол тушта бир жаан бай панды сүүген болгом, онын жүзи сорбулу болгон. Ол гректер учун турктарла жуулашканынан бери удабаган болгон, туруктор онын жүзүн үлдүле карчий-терчий чаап салган болгон. Же ол кижиле болгон! Ол бойы поляк болгон до, гректер ого не керек? Ол десе гректерле кожо озордын өштүлериле тартышкан. Оны жара чапкылаган, согуштаг улам онын бир көзи соолып калган, сол колунун эки сабарын кезе чапкылап койгон... Ол бойы поляк болордо, ого гректер не керектү болгон? Ол жаантайын жалтанбас болуп, ат-нерелү керек эдерин сүүйтен болгон. Же ондый ат-нерелү керек эдерин сүүген кижиле, ондый керекти эдер аргалу жерди таап алар, ондый керекти качан да болзо эдер аргалу ине. Жүрүмде ат-нерелү керек эдер жер барын сен билерин бе? Оны бойуна таппай турган улус — озор жалкулар эмесе коркунчактар, эмесе озор жүрүмди билбей жат, улус оны билген болзо, качы ла кижиле жүрүмде бойунун көлөткөзүн артырарга күүнзеер эди. Ол тушта жүрүм улусты ис те жок эдип јудуп салбас эди. О, ол сорбулу јүстү кижиле јакшы кижиле болгон! Кандый бир керек эдерге болуп, ол ак-јарыктын учуна да јетире баргадый болгон. Түймеен тужунда слердин улус оны, байла, өлтүрип койгон болор. Слер мадырларды ненин учун барып соктугар? Же, — је унчукпа!

Мени унчукпа деп јакарала, карыган Изергиль бойы база нени десе сананып, унчукпай барды.

— Мен бир мадырды база билетен болгом. Бир каттап кышкыда ол менен жүре берген. Же јакшыда, качан

кар кайылган кийининде, онын сөөги табылган, бажын ойо адып койгон эмтир. Көрзөң, кандый болуп жат! Сүүш улусты чума деп оорудан да көп өлтүрүп жат, тоолоп көрзө, онноң ас эмес. Мен нени айткан эдим? Польша керегинде.. Эйе, мен калганчы ойынымды ойногом. Бир шляхтичка јолуктым. Ол сүрекей јараш болгон! Көрмөстин јаражы коркуш болгон. Мен дезе карый берген болгом, эх, карый бергем! Ол тушта төртөн јашка једе бергем бе кандый? Је једе берген эмтирим... Ол дезе омок болгон. Уй улустар оны амтажыдып салган болгон. Меге ол сүрекей баалу болгон... Ол озо баштап мени онојдо ло тегин колго тударга сананган, мен колго кирбегем. Мен качан да кемнинг де кулы болбогом. Еврейден дезе айрылып калгам болгом, ого көп акча бергем... Краков деп городто јуртап јаткам. Ол тушта менде ончозы бар болгон: аттар да, алтын да, јалчылар да бар болгон. Ол шляхтич, омок демон, меге келип туратан, мени озо колго кирзин деп каран сакып јүрген. Бис оныла сөс блаажып туратаныс... Мен оноң улам јүүле де бергеним санаама кирет. Онојдо узак ойгө чөйүлген. Мен јенип алгам: ол меге чөгөдөп турар боло берген. Је мени колго алган ла тарый ойто таштап ийген. Мен карый бергенимди ол ло тушта билгем. Ох, ол меге ачу-коронду болгон! Шак ондый ачу-коронду болгон! Мен оны, ол көрмөсти сүүген инем, ол дезе, меге јолугала, шоодып каткырып туратан, ол сүрекей јаман кылыкту болгон! Өскө улуска айдып, мени шоодып каткырып туратанын мен угуп јүретем. Је меге сүрекей ачимчылу болгон! Ол менен ыраак эмес болгон, мен оны сүүп јуретем. Ол слерле, орустарла јуулажарга барарда, меге сүрекей эрикчел болгон. Мен бойумды токтодынып болбой туратам... Онын кийининен ары барарга санандым. Ол Варшаванын јанында агаштын аразында болгон.

Качан мен једип келеримде, слердинг улус оморды јуулап койгон, ол олјого кирген, јууктагы деревнеде деп уктум.

«Онојдордо, оны качан да көрбөйтөн эмтирим» — деп бододым. Је көрөр лө күүним келген. Оны көрөргө сүрекей кыйналып јүрдүм. Тербезен кижии болуп кийинип алала, аксак болуп, јүзүмди туй тагып алала, омордын јаткан деревнези јаар јойу бардым. Бастыра јерлерде казактар ла солдаттар эмтир. Оноор барарга

меге күч ле болды! Поляктар кайда отурганын билип алдым, је оноор барарга күч ле эмтир. Же меге барарга керек болгон. Олордын отурган јери јаар түнде жылып барадырым. Мааланын ортозыла жылып барадала көрзөм, менин јолумда каруулчык солдат туру... Поляктар кожондоп ло тын эрмектенип турганы меге јарт угулат. Бир кожон болгон... Кудайды энезине аткарган деп кожон. Менин Аркадегим база ондо кожондойт. Азыйда меге жылып келетендер, эмди дезе, мен олорго жылып клееткенимди сананарымда сүрекей ачимчылу болды, је ондый өй келгенде канайдар — мен кижиге јолугарга жылан чылап жылып барадырым. Өлүмге удур жылып барадырым ошкош. Ол карулчык солдат дезе менин табыжымды угала, ичкери бөкөйип келди. Же мен канайдайын? Јерден өрө турала, ого удур базып келдим. Менде бычак та јок. Колдорымнан ла тилимнен өскө не де јок болгон. Бычак албаганым ачимчылу болды. «Токто!..»—деп шымырандым. Ол солдат дезе, јыдазын менин кејирим јаар уулап алган турды. Мен ого шымыранып мынайда айттым: «Токто, јыдалаба, сенде кижии күүни бар болзо, тыгдап ук! Сеге нени де берер аргам јок, сени сурап турум...» Ол дезе мылтыгын төмөн түжүрип ийеле, бойы база шымыранап мынайда айдат: «Мынан ары бар, кадыт! Ары бар! Сеге не керек?» Менин уулымды мында бөктөп койгондор — дедим.

«Менин уулым дегенин билип турун ба, солдат! Сен бойун база кемнинг де уулы болорын, ондый ба? Онойдордо, мен јаар көр, — менде база сендий ок уул бар, ол мында отуры! Оны көрүп аларга меге арга бер, ол удабас өлүп калардан маат јок, эртен сени өлтүрип койордон маат јок, ол тушта сенин энен сен керегинде ыйлаар эмес пе? Эненди көрбөй, өлөргө сеге база уур эмес пе? Менин уулыма база уур. Бойунды да, оны да, мени де карамдазан!»

Мен ого кандый көп айткан эдим! Јаңмыр жаап, бисти сууга көптүрип турган. Салкын улуп ла огурып, мени сыртымнан ла көксүмнен ийде салып турган. Мен ол таш ошкош солдаттын алдында јайканып тургам. Ол дезе, јаңыс ла,—«Јок!»—деп айдат. Онын ол соок сөзүн уккан сайын мен Аркадэкти көрөр күүним там ла тыгып турат. Мен айдып тура, солдатты көслө кемјип турдум — ол кичинек, каткак, јаантайын јөдүлдеп туратан эмтир. Мен онын алдына јерге жыгыла береле, онын тизе-

зин кучактап, изү сөстөрлө жайнап турала, солдатты жерге жыга бастым. Ол балкашка жыгылды. Мен онын жүзүн түрген жер жаар бурултала, бажын түүнти сууга жаба басып, оны кыйгыртпай, жаба басып ийдим. Ол кыйгырбады, мени бойунун үстүнөн алып таштаарга албаданып, чакпыланып жатты. Мен дезе эки колумла онын бажын балкашка терен бадалтып ийдим. Ол тумалана берди. Мен дезе, поляктар кожондоп отурган алмар жаар жүгүрдим. Стененин жыргыгынан «Аркадэк!..»—деп шымырандым. Ол поляктар билгир улус—менин айтканымды угуу ийеле, кожонун токтотпой турдулар. Онын көстөри менин көстөриме удура шыгалап турды. «Сенин чыгар арган бар ба?»—деп сурадым. «Эйе, полдын алдыла чыгарым!» — деди. «Же, чык» — деп айттым. Ол алмардын алдынан төрт кижичыгып келдилер. Менин Аркадэгим ле база үч кижичыгып келди. «Каруулчык кайда?» — деп, Аркадэк сурады. «Ол жадыры!..»—деп айттым. Олор жерге жаба коркойып алала, араайынан бардылар. Жапмыр жап ла турды, салкын там ла тыгыда улуп турды. Бис деревнеден чыгала, агаштын аразыла унчукпай бардыбыс. Онойдо түрген барганыс, Аркадэк менин колумнанг тудуп алган, онын колы изү болгон, тыркыражып турган. Ол калганчы минуттар — менин ачаптанган жүрүмимнин жакшы минуттары болгон. Бис жаланга чыгала, токтой түштүбис. Олор төртүлези меге быян айттылар. Ох, олор меге нени де сүрекей узак, көп куучындагандар! Мен ончозун угуп, бойумнын панымды аяктап отурдым. Ол меге нени этти? Ол мени кучактай алып сүрекей оморкоп нени де айткан, же онын айтканын ундуп койтурум, а оны жайымдаган учун ол быян эдип, эмди мени сүүп жүрерим деди... Менин алдыма тизеленип чөгөдөп, күлүмзиренип, мынайда айтты: «Менин королева!» Ол шак ондый төгүнчи ийт болгон!.. Ол тушта мен оны бутла тебеле, жүзүне согуп ийдим. Ол дезе туура чарчалып, туруп чыкты. Ол менин жанымда ачурканып, чырайы оңуп калган турды... Онын үч нөкөри база бүрүнкүй көрүп алган турдулар. Ончолоры унчукпайт. Мен олорды аяктап турдум... Меге ол тушта жүк ле эрикчеен болгоны ла сүрекей мылырай бергеним санаама кирет. Мен олорды—«Барыгар!»—дедим. «Сен ойто барала, бистинг барган жолусты айдарын ба?» — деп, ол ийттер менен сурадылар. Олор шак ондый жаман кылыктуу болгондор! Же ондый да болзо, олор жүре бердилер.

Мен оноң жүре бергем... Эртенгизинде мени слердин улус тудуп алгандар, је удабай божодып ийгендер. Мен бойума уяа жазап алала, мынайда күүк чилеп, жүретенин токтодор деп, ол тушта санангам. Мен уур боло бергем, канаттарым уяадай берген, чырайым да өчүп брааткан... Ой жеткен, ой жеткен! Ол тушта мен Галиция жаар баргам, оноң ары Добрудж жаар бардым. Онойып, одус жылга жуук өйдүн туркунына мында журтап жадырым. Менин өбөгөним молдаван кижиге болгон. Ол былтыр жада калган. Мен мынайда ла журтап жадырым, жагыскаан журтап жадырым... Жок, жагыска эмес, олорто кожо.

Эмеген колула талай жаар жагып айтты. Ондо ончозы тымык болгон. Кезикте кандый да кыска, алаңзылу табыш угулала, ойто ло токтоп калат.

— Олор мени сүүп жадылар. Мен олорто жүзүн-жүүр куучындар айдып бердим. Олорго ол керектү болуп жат. Олор ончозы жиит улус. Олорто кожо меге де жаакшы. Олорды көрүп турала, — «Азыйда мен база олордый ок болгом... Же ол тушта, улустын күчиге көп болгон, улус калапту болгон, онын учун жүрүм сүүмжилү ле жаакшы болгон!» — деп сананадым.

Эмеген унчукпай барды. Оныла кожо отураарга меге кунукчыл болды. Ол эмеген бажын жаикап, үргүлөп отурды, оноң нени де араай шымыранып айдат, мүргүп отурган болордон маат жок.

Талайдан жаан булут көдүрилип чыкты — кара, уур, кату бүдүмдү, туунын учалгак сындары ошкош булут эмтир. Ол булут чөл жаар жааылып, жыла берди. Ол жаан булуттан кичинек булуттар үзүлүп, озоложып, жылдыстарды ээчий-теечий өчүрүп турдулар. Талай табыштана берди. Бистен ыраак эмес виноградтын саптарынын ортозында улус окшожып, шымыраныжып ла үшкүрүп турдулар. Чөлдүн ортозы жаар ийт улуды... Кейдин сан башка жыды кижинин тумчугынын ичин кычыкайлап, кижини кыжырантыдып турат. Булуттардын койу көлөткөзиге жерге түжүп, жердин үстүлө жылып, жылайала, ойто ло жагыдан табылып келет... Айдын ордуна онын жүк ле өчөмүк сомы көрүнөт, кезикте оны да куу булуттар чек бөктөп ийет. Ыраакта чөл карангуй ла коркушту боло берди, ол нени де бойында жагырып, көргүспей тургандый, кезикте чөлдө кичинек сур оттор жалтыражып турадылар. Бир канча улус жалаанда ыраак туш башка таркап алала, чөлдөң нени де бедиреп, серенкени ча-

гып ийерде, салкын оны өчүрө согуп тургандый көрүнөт. Ол чөйүлүп турган чаңкыр оттор, чөрчөктө немедий сан башка болгон.

— Жалкыннын чедиргенин сен көрдүң бе? — деп, Изергиль менен сурады.

— Ол чаңкыр отторды ба? — деп, чөл жаар кол уулап айттым.

— Чаңкыр ба? Эйе, олор эмтир... онойдордо, эмдиге ле учканча эмтир! Же-же... Меге олор эмди көрүнбейт. Мен эмди көп немелерди көрүп болбой жадым.

— Ол чедиргендер кайдан келген? — деп, мен эмегеннен сурадым. Ол чедиргендердин бүткени керегинде мен азыйда эмеш уккам, же ол керегинде Изергиль эмеген нени айдар эмеш деп, угарга күүнзедим.

Эмеген меге мынайда куучындады:

— Ол чедиргендер Данкындын күйүп турган жүрегинен чыккан. Ак жарыкта бир жүрек болгон, ол жүрек бир катап от болуп күйүп чыккан... Ол чедиргендер шак ол жүректен чыккан. Ол керегинде мен сеге айдып берейин... Ол база азыйгы чөрчөк! Сен көрзөң, азыйда ончозы кандый көп болгон. Эмди ондый немелер де жок — керектер де жок. Азыйгыдый улус та жок, азыйгы чөрчөктый чөрчөктөр дө жок... Ненин учун ондый?.. Же айтсан! Айдып болбозун... Сен нени билерин? Слер жаш улус ончогор нени билеригер? Эхэ-хе!.. Азыйгызын лаптап көргөн болзогор — ончозы ла онон жарт билдирер... Же слер көрбөй жадыгар, онын учун жүрүп те билбейдигер... Мен жүрүмди көрбөй жадым ба? Ох, көрүп жадым, көстөрүм коомой до болзо, ончозын көрүп жадым! Мен көрөр болзом, улус кемжинип ле жат, бастыра жүрүмин ол кемжинишке ле берип жат. Же качан өйди өткүрип ийеле, бойунун жүрүмин бойы ла уурдап салала, салымга ыйлажат. Мында салымнын не камааны бар? Кажы ла кижы бойына бойы салым! Мен эмди кандый ла улус көрөдим, же ийде-күчтү улус жок! Ол кайда болотон? Жараш улус база астап барадыры.

Эмеген сананып, ийде-күчтү ле жараш улус жүрүмде жок болуп, кайда бардылар деп сананып, онын каруузын чөлдөн угарга турган чылап, оноор көрүп отурды.

Кандый бир неме сурап ийзем, эмеген база ла өскө куучын куучындай бербезин деп, унчукпай отуруп, онын куучынын угарга сакып отурдым.

Ол дезе куучынды баштап ийди.

III

«Азыйда јер үстүнде бир кезик улус јуртаган болгон, ортозыла өдүп болбос агаш олордын јуртаган јерин үч јанынан курчап койгон, төртүнчи јаны дезе чөл богон. Олор јүрүминде сүүнип јүрер, ийде-күчтү ле јалтанбас улус болгон. Бир катап уур түбек боло берген: кайдан да өскө укту улус келип, олорды агаштын ортозы јаар ырада сүргендер. Ондо, агаштын ортозында, сас ла карануй јер болгон, ненин учун дезе, ондо карыган агаштар болгон, агаштардын бүрлү будактары койу тудушталып калган, онын ортозынан тегери көрүнбей турган, күннүн жаркыны дезе койу јалбырактардын ортозынан јүк ле арайдан өдүп, саска једип турган. Је састын суузына күннүн чогы тийерде, онон тынчу буу көдүрилип, улус онон улам ооруп, бирүзин ээчий бирүзи өлүп турган. Ол улустын үйлери ле балдары ыйлажып турган, адалары дезе ал-санаага түже бергендер. Бу агаштын ортозынан чыгып баргадый эки јол бар болгон: бирүзи ойто кайра баратан јол, је ол јолдо ийде-күчтү, казыр өштүлер бар болгон. Экинчизи дезе — ичкеери баратан јол. Бу јолдо улу-јаан агаштар өскөн. Ол агаштардын бүрлү будактары сүрекеј тудушталып калган, белтирлү тазылдары састын үлјүзине терен бадалып калган болгон. Ол таш ошкош агаштар түште кыймыктанбай да боромтык болуп өчөмүк туратан, эгирде дезе одуларда отты көнжүдип ийгенде ол агаштар улусты эбиреде там ла тыгышталып тургандый көрүнетен. Ол улустар элбек чөлдө јуртап үренген, эмди агаштын ортозында јуртаарда, түште де, түнде де олорды эбиреде јаантайын карануй курчап, олорды былча басып ийерге тургандый болгон. Салкын агаштардын баштарыла согордо, бастыра агаштар тунгак күркүреп, өлгөн кижиге кожондойтон карыкчылду кожон кожондоп тургандый болгондо, онон артык коркушту боло беретен. Је олор ийде-күчтү улус болгон; олорды бир тушта јенген өштүлерле олор өлгөнчө лө тартыжар аргалу болгондор. Је олордын јууда өлөр учуры јок болгон, ненин учун дезе, олордын көп кереестери бар болгон, олор өлүп калза, ол кереестер јүрүмде јок болуп, јоголып калгадый болгон. Онын учун олор узун түндердин туркунына сананып, агаштын тунгак шуулаганын угуп, састын

корондый жыдына жүк ле арайдан чыдажып отуратандар. Олор онойдо отурганда, одулардын жаркынында көлөткөлөр эбиреде унчукпазынан бижелеп тургандый, элендешип туратан. Улус көргөндө, ол көлөткөлөр эмес, агаштын ортозындагы ла састагы көрмөстөр коот-жыргал эдип тургандый көрүнөтөн. Улус ончозы санангылап отургандар. Же кандый да керек — иш те, үй де улус кижинин сагыжын, күчүн онойдо чыгарбай жат, эрикчелдү санаа десе улусты онойып сүрекей уяададып жат. Көп сананганынан улам улус уяадай бергендер... Улус там ла коркуп, нени де эдер аргазы жок боло бергендер. Састын жыдына корондолып өлгөн лө коркуганынан улам уяадай берген улусты көрөлө, үй улус ыйлажарда, оной артык коркушту боло берген. Коркунчак сөстөр агаштын ортозында озо баштап араай угулып, онын кийининде там ла тыгып турган... Улус өштүлөргө барып багар, жайым жүрүмин жоголторго санангандар, өлүмнөн коркуган улус кул болорынан коркубай тургандар... Шак ол өйдө Данко табылып келеле, жагыскан ончозын корулап алган.

Данканын күйүп турган жүреги керегинде ол эмеген жаантайын куучындап туратан болгодый. Эмеген кожондоп тургандый куучындайт, онын чыкырап тургандый тунгак үни шуулаган агаштын табыжына сүрекей түнгөй угулат. Агаштын ортозы жаар сүрдүрүп ийген улус састын корон ошкош жаман жыдына чыдабай өлгүлөп турганын, агаштардын шуулаганын ол эмеген тунгак үнүлө куучындап берди.

«Данко — ол улустын бирүзи, жараш жиит кижин болгон. Жараш улус жалтанбас болуп жат. Данко бойунын нөкөрлөрине мынайда айткан:

«Канайып та сананзаар, ташты жолдон туура таштап болбозыгар, кижин нени де этпезе, оной не де болбос. Бис сананышка ла карыкталышка күчүбисти тегинеле не чыгарып жадыс? Туругар, агаштын ортозын өдүп чыгарыс, онын учу бар. ине — жер үстүндө кандый да неменин учу бар! Баралдар! Же! Түргөн!»

«Улус оны көрзө, ол ончолорынан артык эмтир, ненин учун десе, онын көстөринде көп ийде-күч ле тирүү от жаркындалып турган.

— «Бисти баштап апар! — деп, улус айдышкан.

«Ол улусты баштай берди».

Эмеген унчукпай, там ла карангуйлап бараткан чөл

јаар ајыктады. Данканын күйүп турган жүрегинин чедиргени кайда да ыраакта жалтырт эдип, кейде чагкыр чечектер чилеп жалтырай берет.

«Данко оморды баштап апарган. Улус ончозы онын кийининен баргандар — ого бүдүп баргандар. Барарга сүрекей күч болгон. Карануй болгон, сас бойунын чирип калган оозун ачып, улусты кажы ла алтам сайын јудуп турган, агаштар дезе, ийде-күчтү стене болуп, улустын јолун буудактап турган. Агаштардын бүрлү будактары чиймелип калган; тазылдары дезе јылан чылап чөйүлжип калган. Кажы ла алтам сайын улустын тери ле каны төгүлип турган. Улус узак баргандар... Агаш там ла койулып брааткан, улустын күчи там ла астай берген! Улус Данканы адылып, ол јиит, ченемел јок кижн бисти кайдаар апарадыры деп, айдыжып тургандар. Ол дезе улусты баштап алган, омок, ижемјилү барып јаткан.

«Бир катап күкүрт агаштардын үстүле күркүрей берерде, агаштар тунгак табыжыла коркушту шымыража берди. Јер үстүне тун болоры башталган өйдон ала болгон тундер бастыразы ла бу агаштардын ортозына јуула бергендий, коркушту карануй боло берген. Кичинек улустар улу агаштардын ортозыла барып јаткандар, јалкын коркушту јызырап турган, је улус дезе барып ла јаткандар. Улу-јаан агаштар чыкыражып, казыр кожонды күнүредип тургандар. Јалкын дезе, агаштардын үстүле јалтырт эдип, соок көк отторыла агаштын ортозын јарыдып ла ийеле, ойто ло јоголо берип, улусты чочудып турган. Јалкыннын соок одуна јарый берген агаштар улусты араалап, карануйдын ортозынан чыгып келеле, узун барчыт колдорыла кармаданып, колдорын карчийтерчий салып, улусты өткүрбей токтодорго турган тынду немелердий көрүнөт. Агаштын ортозындагы карануйдан кандый да соок, карануй коркушту неме ол брааткан улусты ајыктап тургандый болгон. Барарга сүрекей күч болгон, улус чагы чыкканына санааркай бергендер. Омордын күчи уйдаы бергени бойлорына ујатту болгон учун, омор ончозы Данкого ачынып, оны айткылап, «бисти баштап апарып болбозын» — деп айдыжып тургандар.

«Ачурканып калган улус кенетийин токтой түжеле, агаштын коот-јыргалыдый табыжынын ортозына, карануйда турала, јобоп, Данканы бурулай бергендер.

— Сен неге де турбас, каршуулу кижиги! Сен бисти баштап апарала, тегин јоботтыг, онын учун сен өлөринг! — дешкен.

— Слер мени баштап апар дешкенигер, онын учун мен баштап апаргам! Мен јалтанбай јадым, онын учун слерди баштап апаргам! Слер бойугар нени эттигер, бойугарга канайда болуштыгар? Слер јангыс ла барып јадыгар, узак барарга күчүгерди де чеберлеп болбодыгар, үүрлү койлор чылап, барып јадыгар! — деп айдала, Данко олор јаар көрди.

Ол сөстөр улусты там ла ачындырып ийди.

«Сен өлөринг! Сен өлөринг!» — деп, улус тыг кыйгырышты.

«Агаштар улустыг кыйгызын ээчиде база кыйгырып турган чылап, там ла күүлеп турды, јалкын дезе карангуйды кичинек бөлүктер эдип, үзе тартып турат ошкош. Данко өлбөзин деп коруп аларга баштап брааткан улустары јаар көрүп турды, олор дезе казыр андардый көрүндилер. Оны эбиреде көп улус тургандар, је чырайынаг көрзө, олор быйан јетирбегедий, күүн-кайрал јок болгодый көрүнөт. Онын јүреги атыйланып, казырланып, көдүрилип чыгала, улуска ойто карузый берди. Улусты ол сүрекей сүүген, ол јокко улус өлгүлеп калар болор деп бодойтон. Шак онойып, улусты өлүмнен коруп аларга, олорды јенил јолго чыгарарга, онын јүреги от алыжып, онын көстөринде ийде-күчтү от јалтырай берген... Онын көстөри јаркындалып күйе бергенинен улам улус оног чочуй бергендер, је ондый да болзо, олор бөрү чилеп, оны кыстап келдилер. Олор оны түрген тудуп алала өлтүрерге, там ла курчай туруп ийдилер. Данко дезе олордыг санаазын билип ийерде, јүреги там ла јаркынду күйүп чыкты, олордыг ондый санаазы ого кунукчыл болгон.

«Агаштар дезе бойунын кунукчыл кожонгын кожондоп турдулар, күкүрт күркүреп, јанмыр уруп ла турды.

«— Улуска кандый болуш берейин!? — деп, кенетийин Данко күкүрттен де тыг кыйгырып ийди.

«Ол кенетийин колдорыла бойунын көксүн јага тартала, јүрегин улустыг үстүне бийик көдүрүп келди.

«Онын јүреги күн чилеп, күннен де јаркынду болуп, күйүп чыкты. Улус тыг сүүнгенинен улам, күйүп чыккан јүректинг јарыгына агаштыг ортозы јарып, табышты јоголтып ийди, онын јаркынына карангуй јоголып, агаш-

тын терең ортозында састын жыдып калган оозына карануй јажына береле, ондо јоголып калды. Улус кайкагылап, таш чылап кыймык јогунан тура тўштўлер.

«Баралы!» — деп, Данко кыйгырала, кўйўп турган јўрегин бийик тудала, оныла улустын јолун јарыдып, улусты катап ла баштап барды.

«Улус кайкамчылу сўўнип, онын кийининен тап эттилер. Агаштар ойто ло табыштана берди, баштарын кайкамчылу јайкап турадылар, је јўгўрип брааткан улустын тибиртти агаштардын кўўлеген табыжын тундурып ийди. Кўйўп турган јўректин кайкамчылу јаркыны ээчий улус тўрген, јалтаныш јоктон јўгўрип брааткандар. Данко оларды баштап барган, онын јўреги там ла там јалбырап турган!

«Агаштар олардын јолунан кенетийин туура јайлап, олардын кийин јанында табыш јоктон тым тургулап калды. Данко, бастыра улус тургуза ла кўннўн јарыгына ла јанмырга јунулып калган ару кейге једип келдилер. Кўкўрттў јоткон јанмыр олардын кийин јанында, агаштардын ўстўнде артып калды, мында дезе, кўн јалтырап, ару кей эзинделип, кўмўштиј јанмырга ўлўн мызылдап, суу алтын чылап јалтырап јадат... Эңир кирип брааткан болгон, ажып брааткан кўннўн јаркынына суу кызарып, Данконын јара тартып ийген кўксўнен чоройлоп чыккан изў кан ошкош болуп кўрўнет.

«Омок, јалтанбас Данко элбек чўлдўрди, јайым јерлерди сўўмчилў кўрўлў, омок каткырып ийди. Онын кийининде жыгылала, ўлў берди».

«Сўўнип иженип турган улус онын ўлгўнин де сеспедилер, ўлўп калган Данконын јанында онын јалтанбас јўреги јалбыраганча јатканын да кўрбўдилер. Јангыс ла бир чебер кижии оны кўрўп ийеле, неден де коркуп, омок јўректи бутла базып ийди... Јўрек дезе, чедирген болуп туш башка таркайла, ўчў берди...»

—Олор, кўкўрттў јанмырдан озо чедиргендеп јат, чўлдўн чанкыр чедиргендери шак онойдо табылган!

Эмди, качан эмеген бойунын јараш чўрчўгин айдып божогон кийининде, чўлдў коркушту тымык боло берди. Улуска болужарга болуп, бойунын јўрегин кўйдўрген, улустаң кандый да кайрал сурабай, ўлўп калган јалтанбас Данконын ийде-кўчўне јендиртип ийгендий, чўл тымык боло берди. Эмеген ўргўлей берди. Мен оны ајыктап кўрўлў,—«Қанча кирези кўп чўрчўктўрди, озогы-

да көргөн-укканын ол ундубай артырып алды не?» — деп санандым. Данконың күйүп турган улу жүреги керегинде, мындый көп жараш чөрчөктөрдү шүүп айдарын баштаган улустың фантазиязы керегинде ле ийде-күчтү чөрчөк-куучындар керегинде мен сананып жаттым.

Салкын согуп, там ла уйуктап брааткан Изергиль эмегенниң самтар кийимин ача согуп, онын кадып калган көксүн жылағаштап ийди. Мен эмегенди жаап койдум, бойым онын жанына, жерге жада бердим. Чөлдө тымык ла караңуй болды. Булуттар тенгериле араай, эрикчендү көчүп брааттылар... Талай араай кунукчыл шуулап жатты.

Б А Ж А Л Ы К Т А Р

Лотконның кужы керегинде кожон. <i>Суразаков С. С.</i> кӧчӱрген	3
Шонгор керегинде кожон. <i>Суразаков С. С.</i> кӧчӱр- ген	4
Изергиль эмеген. <i>Е. Чалыев</i> кӧчӱрген	9

М. ГОРЬКИЙ
РАССКАЗЫ

На алтайском языке

Редактор **Л. В. Кокышев.**
Технический редактор **М. И. Тухтееков.**
Корректоры:
Н. А. Шабуркова, М. Г. Аргокова.

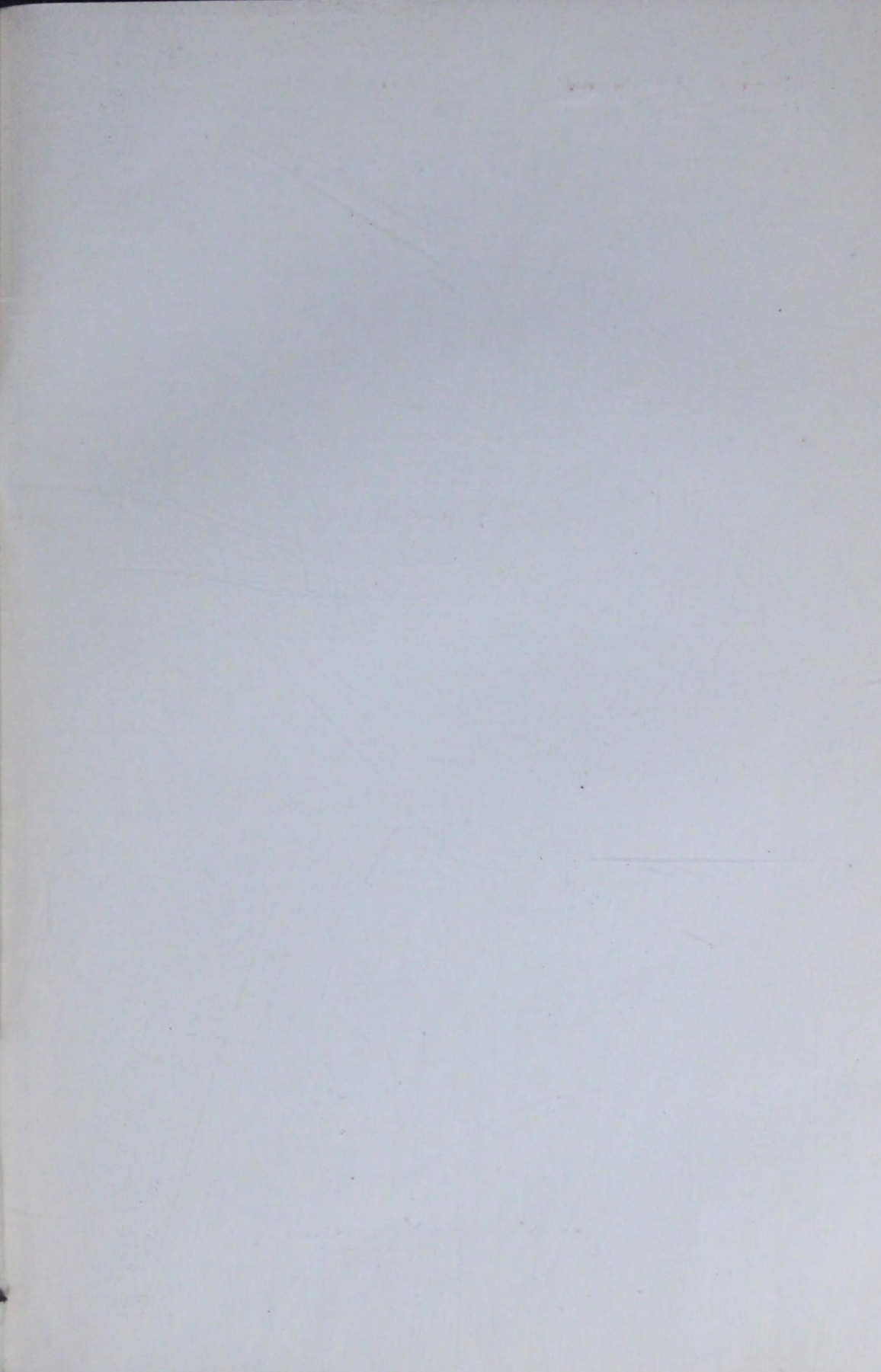
* * *

Сдано в набор 29/X-1957 г. Подписано
к печати 29/XI-1957 г. Формат 84×108^{1/2}.

Печ. л. 1,125. Уч-изд. л. 1,7.
Тираж 3 000 экз. Заказ № 98.
Цена 45 к. Баазы 45 акча.

* * *

Горно-Алтайское книжное издательство
Типография № 15. г. Горно-Алтайск.
проспект Сталина, 17.

Баазы 45 акча.
Цена 45 коп.

с 1. I. 1931 года
Цена = р. 04 к.

А. М. Горький

РАССКАЗЫ

На алтайском языке